

UOT 821.111.

Vüsalə Nəbiyeva
orcid.org/ 0000-0002-2236-9170
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
paradiseaegis@gmail.com

XX ƏSR AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS TARİXİ NƏSRİNDƏ QADIN OBRAZLARI

(Əzizə Cəfərzadə və Meri Styuartın yaradıcılıqları əsasında)

Açar sözlər: *tarixilik, etibarlı hökmdar, mübariz ruh, xeyirxah, qadın obrazı.*

Key words: *historicity, reliable ruler, fighting spirit, benevolent, feminine image.*

Ключевые слова: *историчность, надежный правитель, боевой дух, доброжелательный женский образ.*

Realist tarixi nəsrin tanınmış nümayəndəsi Əzizə Cəfərzadə və tarixi mövzuda yazmaqla yanaşı fentezi janrının bəzi bədii xüsusiyyətlərini əlaqələndirən britaniyalı yazıçı Meri Styuart canlandırdıqları tarixi reallıqların fonunda xalqların etnogenezinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, xalq yaddaşının xüsusiyyətlərini aşkar etmək üçün tarixi hadisələrdən istifadə etmişlər. Ümumiyyətlə, Əzizə Cəfərzadə daha ənənəvi üslubdan, Meri Styuart isə tarixi romanlarında fentezi janrının imkanlarından istifadə etmişdir.

Tarixi mövzuda yazılan əsər hansı dövrdən və hansı dövrdə yazılmasından asılı olmayaraq, adətən, oxucuların xüsusi marağına səbəb olur. Tarixi mövzuda yazılan əsərin müasirliyi hansı dövrdən bəhs etdiyi ilə bağlı deyil: əsərdə təsvir edilən hadisələrin bu günə səsələşməsi ilə bağlıdır. Meri Styuart belə bir fikir səsləndirir: “Əgər yazıçı ətrafda baş verən hadisələrdən və insanların nə fikirləşdiyindən və etdiklərindən agahdırsa və əgər o hər zaman yeni və canlı fikirlərə açıqdırsa, o zaman, dövr və şəraitdən asılı olmayaraq kitabın “bu gün” lə əlaqəsi vardır.” [1, s.218]

Əzizə Cəfərzadə deyir: “Əgər bir ürəkdə xalqına, millətinə, zamanına, zamanının insanlarına məhəbbət yoxdursa o necə yaza bilər?! <...> Yazar inanmırsınız, oxuyarsınız inanmırsınız...” [2] Bizi oxuduqlarımıza inandıran və məharətlə tarixin “aritmiyasının diaqnostikası”nı apan Meri Styuart və Əzizə Cəfərzadənin yazdıqları tarixi əsərlərdə vətənə sevgi məsələsi qırmızı xətt ilə keçir. Meri Styuartın “Artur pentaloqiyası”nda damarlarında axan qanın hər bir damlası torpaqları uğrunda olan sevgi ilə coşan Artur,

Merlin, Ambroziusun timsalında keltlərin mübarizəsi, Əzizə Cəfərzadənin adı ilə bağlı “Bakı-1501”, “Bəla”, “Gülüstandan öncə” və s. kimi tarixi əsərlərində başımıza gələn bələlərin şifrini açmağa, “mən”lərin qalibiyyətinin əbədi olmamasına, bizi haçalanmaqdan, parçalanmaqdan qaçıb, millətini, torpağını tək-tək, ayrı-ayrı sevməyin aliliyinə deyil, birliyə, bərabərliyə səsləməsi oxunur.

Əzizə Cəfərzadə 1937-ci ildə hələ 15 yaşında ikən “Ədəbiyyat qəzeti”ndə ilk hekayəsi “Əzrayıl” çap olunmuş, 1948-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən “Hekayələr” adı ilə nəşr olunan kitabına 11 iyun 1948-ci ildə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində tənqidçi Cəlal Məmmədov tərəfindən kitab haqda məqalə də dərc edilmiş, kitab işıq üzü görməsinə rəğmən “salon lirikası” tərənnümündə günahlandırılaraq Moskvanın xüsusi qərarı ilə yazıçının özünə bir nüsxə belə verilmədən yandırılmışdır. Bu hadisədən düz on beş il sonra ədibin yalnız 41 yaş olarkən “Natəvan haqqında hekayələr” adlı ilk kitabı işıq üzü görmüşdür. Tarixi roman ustası kimi tanınan Əzizə Cəfərzadənin yaradıcılıq yolu keşməkeşli olsa da, onu bu çətinliklər ruhdan salmamışdır. Sonralar yazıçı deyəcək: **“Tariximizi alt-üst çevirmişdilər elə bil. Ona görə, istəyirdim ki, gənc nəsilə tariximizi olduğu kimi çatdıra bilim. Heç olmasa, bir qədər çatdıra bilim.”** [3]

Meri Styuart 54 yaşında ikən ilk tarixi romanı “The Crystal Cave” (“Kristal mağara”) işıq üzü görmüşdür. Yazıçı bu əsərdə Britaniyanın V-VI əsrlərdəki qaranlıq dövrünü öz şəxsi qənaəti, təxəyyülü və mövcud tarixi və əfsanəvi mənbələrdən istifadə edərək canlandırmışdır. Məlumdur ki, tarixi mövzuda bədii əsər yazmaq çox məşəqqətli və çətinidir. Bunun başlıca səbəblərindən biri də mənbələrin toplanmasıdır. Məhz, mənbələrin toplanması haqqında yaranan suala yazıçı bu cür cavab verir. “Birincisi, (“Kristal Mağara”) ən çətin idi, çünki yazmağa başlamazdan əvvəl apardığım tədqiqatlar uzun illər davam etmişdi. <...> Bu mövzunu düşündükdən hardasa altı il sonra yazmağa başladım və, əlbəttə, mən artıq “The Hollow Hills” (“Oyuq təpələr”) romanını yazmağa başladığıda quruluş, dövr və artıq hər şey beynimdə idi və mən artıq nə baş verdiyini bilirdim.”[4] Beləliklə, mahir qələm ustası 1973-cü ildə “The Hollow Hills” (“Oyuq təpələr”) adlı romanını dilologiya və 1979-cu ildə “The Last Enchantment” romanını yazaraq “Merlin trilogiyası”-sı ərsəyə gətirmişdir. Meri Styuart “Merlin trilogiyası”ndan sonra 1983-cü ildə “The Wicked Day” (“Qəzəb günü”) romanını yaradaraq tetralogiya (kvadrologiya) və 1995-ci ildə isə evliliklərinin 50 illiyi münasibəti ilə əri Fredrik Styuarta həsr etdiyi “The Prince and the Pilgrim” (“Şahzadə və Zəvvar”) romanını yazaraq “Artur pentalogiyası”-nı tamamlamışdır.

Əzizə Cəfərzadə də eyni zamanda, öz növbəsində, mövzu və tarixilik baxımından əhəmiyyətli mövqeyə sahib olan “Şirvan trilogiya”sını qələmə almışdır. Əzizə Cəfərzadənin qələmə aldığı trilogiyaya daxil olan ilk roman “Vətənə qayıt”dır ki, biz burda XVII əsrin sonu və XVIII əvvəllərində yaşayıb yaratmış Ağa Nəcəf Nişat Şirvanini, “Aləmdə səsım var mənım” adlı digər romanında XIX əsrin şairi və maarifçisi Seyid Əzim Şirvanini, sonuncu “Yad et mənı” adlı romanında XX əsrin əvvəllərində yaşayan şair, dramaturq, publisist Abbas Səhhətin həyat və yaradıcılıqları, eyni zamanda, apardıqları mübarizələri nəticəsində ictimai-siyasi və tarixi mühitin gərginliyini oxuculara ustalıqla təqdim edilir. Əlbəttə ki, əsərlərin yazıldığı Sovet dövrünü də nəzərdən qaçırmamaq lazımdır, hər bir yazının ciddi yoxlanışdan keçməsi ədiblərin fikirlərini tam düşündükləri kimi ifadə etməsinə ciddi maneə törədirdi. Onu da qeyd edək ki, əslən Şamaxının Sarıtorpaq məhəlləsindən olan Əzizə xanım tarixi əsərlərində Şirvanın təbiətinin təsvirini, ictimai-siyasi vəziyyətini, insanların, tarixi mühitini, dini inanclarını, adət-ənənələrini, siyasi qonşuluq münasibətlərini təfərrüatı ilə oxuculara təqdim edir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Asifə Telman qızı Əliyeva “Əzizə Cəfərzadənin bədii dünyası” adlı monoqrafiyasında qeyd edir ki, “Əzizə Cəfərzadənin tarixi əsərlərinin mövzu obyektı müxtəlifdir. Bu baxımdan onun əsərləri aşağıdakı şəkildə səciyyələndirilir:

1. Ədəbi və tarixi şəxsiyyətlərin canlandırılması;
2. Mövcud zaman kəsiyi kontekstində tarixi dövrün və ya tarixi hadisələrin bədii mənzərəsinin yaradılması;
3. Milli tariximizin öyrənilməmiş səhifələrinin qabardılması;
4. Milli-etnik faciələrimizə işıq tutan məsələlərin bədii əksi;
5. Bu gün aktual olan hər hansı problemin qaldırılması üçün tarixə üz tutması.” [5, s.85]

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar tərəfindən Meri Styuartın “Artur pentaloqiya”nın janrı ilə bağlı mülahizələri davam etməkdədir. Onun yazdığı pentalogiyanı gah tarixi, gah fentezi, gah da tarixi fantastika janrına aid edirlər. Kristofer Din 1991-ci ildə dərc olunan “The Metamorphosis of Merlin: An Examination of the Protagonist of The Crystal Cave and The Hollow Hills” adlı məqaləsinin sonunda yazır. “Əzəldən Merlin fantaziya məhsuludur və onun aid olduğu janr da fentezidir. Reallıq və Merlin əks anlayışlardır. Odur ki, Merlin haqqında olan romanlardakı realizm yalnız qeyri-real olanı inandırıcı etmək üçün mövcuddur. İlk baxışda Mary Styuartın romanlarının tarixi-fentezi olması düşünülmüş ola bilər, amma sonda epik fantaziya trilogiyasına çevrilir, hansı ki öz-

lüyündə Tolkienin möhtəşəm “Üzüklərin hökmdarı” epik fantaziyasını da ötüb keçir.” [6, s.389]. Nəticə etibarı ilə Merlin trilogiyasını Kristofer Din epik fentezi adlandırır və buna əsas səbəb kimi tarixdə Merlin adlı surətin mövcudiyətinin şübhəli olmasını göstərir. Beləliklə, Kristofer Din “Merlin trilogiyası”na çox yüksək rəyini ifadə edir. Bütün bunları nəzərə almaqla əsas məsələ də unudulmamalıdır ki, hər hansı dəqiq faklara əsaslanmaq mümkün olmadığı zamanda yazıçı dövrün ümumi mənzərəsini əfsanələrə, şeirlərə və ya müəyyən bir dövrə yaxın tarixçilərin qeydlərinə müraciət edərək qələmə alır.

Elmi fantastika, fentezi janrlarında yazan Jorj Reymond Riçard Martin bu janr haqqında fikirlərini belə ifadə edir. “Ən gözəl fentezi xəyalların dili-lə yazılındır. O xəyalların özü qədər canlı, reallıqdan isə daha da realdır <...> Fentezi Minas Tirit qülləsi, Qormenqastın qədim daşları, Kamelot sarayıdır. <...> Fentezini oxuduqda biz yenidən rənglərin parlaqlığının ahuşuna düşürük, <...> Fentezidə qədimi və həqiqi bir hissə var və o daxilimizdə yaşayan və bir gecə meşədə ov etmə xəyalını quran uşaqla danışır. O uşaq oyuq təpələrdə ziyafət verir, və hardansa Cənubi Ozdan Şimali Şanqrilaya qədər daim davam edən sevgi tapır.” [7, s.106] Mübahisə mənbəyi Kamelot, hər yazıçının fantaziyasının fərdi məhsulu Merlin, reallıqdan çox uzaq olan Qral ənənəsinin Meri Styuart romanlarına əlavə edilməsində dostunun dediyi “<...> hər layiqli insanın öz Qralı var və hər kəs üçün o, fərqlidir.” [12] ifadəsi və Roma Britaniyasına olan maraq pentalogiyanın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Tənqidçi S.Zolotsev isə “...От лица чародея” adlı məqaləsində ədibi realist yazıçı adlandırır və qeyd edir ki, “The Hollow Hills” adlı romanında “Mary Styuart tarixi nəsrində, bəlkə də, əvvəlki kitablarından daha çox realizmə sadıqdır, çünki ilk növbədə insanın yaradıcılıq gücünə inamdan irəli gəlir və üstəlik bu vəziyyətdə insanın həqiqətən “qaranlıq dövrdə” yaşaması təsvir edilir.” [8, s.67] Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Andrey Anisimov Meri Styuart haqqında yazdığı dissertasiyada, xüsusilə bu mövzuyla bağlı «Жанровый синтетизм артуровской пенталогии М.Стюарт» adlı fəslində bu mövzunu çox geniş işləmiş, ingilis, amerikan və rus tənqidçilərinin və ədəbiyyatşünasların fikirlərinə əsaslanmış və özü də bir qrup tənqidçilər kimi pentalogiyanı tarixi fantastika janrına aid etmişdir. O, gəldiyi qənaəti bu cür ifadə edir. “<...> pentalogiyanı tarixi-fentezi roman adlandırılan əsərlərə aid etmək olar, ona görə ki, pentalogiya tarixi roman və “fentezi” janrının bədii sintezinin mükəmməl bir nümunəsidir. Tarixi-fentezi romanlar yazıçılara keşmişlə bu günü müqayisə etmə sərbəstliyi imkanı və ən

müasir sosial, fəlsəfi və əxlaqi fikirlər sistemində düşüncənin səlis hərəkəti üçün fürsət yaradır. İngilis nəsrində bu meyl ən çox Mary Styuartın pentaloqi-yasında öz əksini tapır.” [9, s.75] Nümunələrdən gördüyümüz kimi pentaloqi-yanın janr mülahizələri çoxsaylıdır və bunun siyasətini artırmaq da olar. Maraqlısı da bundadır ki, tənqidçilərin və ədəbiyyatşünasların hər birinin sübut mənbələri də özlərinə məxsus və inandırıcıdır. Bütün bu mülahizələrin fonunda şərti olaraq, yazıçının pentaloqiyasını biz də tarixi-fantaztika adlandırma bilərik.

Əzizə Cəfərzadə də a tarixilik mənbələrdən məharətlə istifadə etmiş və mövcud bütün qaynaqlardan bəhrələnərək tarixi əsərlərini qələmə almışdır. Bu da təsadüfi deyil ki, onu tədqiqatçı alim də adlandırırlar. Bildiyimiz kimi müəllifin 17 il ərzində Respublika Əlyazmalar Fondunda işləməsi çoxsaylı tarixi məlumatlar toplamasına əlverişli imkan yaratmışdır. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor Vaqif Sultanlı yazıçının “Aləmdə səsim var mən” kitabının ön sözündə qeyd etmişdir ki, “<...> Əzizə Cəfərzadə Azərbaycan tarixinə faktların, sənədlərin gözüylə aydınlıq gətirmiş, eyni zamanda tarixi qaynaqların əsirinə çevrilməmiş, bir çox məqamlarda keçmişin qaranlıq, öyrənilməmiş səhifələrini bədii təxəyyülünə güvənərək canlandırmışdır.” [10, s.7] Kökümüzün, milliliyimizin, türklüyümüzün ruhunun axtarışı eyni zamanda, Əzizə Cəfərzadənin özünün folklorumuza olan vurğunluğu, “Əsl həqiqət folklorumuzda qalıb” deyən tədqiqatçı alimin axtarışı, əsərlərində özünü əks etdirməkdədir. Gülsümxanım Hasilova AMEA Folklor İnstitutunun “Folklor və yazılı ədəbiyyat” şöbəsinin böyük elmi işçisi yazır: “Ə.Cəfərzadənin nəzərdən keçirilən zəngin bədii irsi bir fikri xüsusi olaraq vurğulamağa əsas verir ki, bu irs xəlqidir, obrazları, təsvir olunan məkanı, məişəti, bədii dili və s. tamamilə milli-mənəvi mədəniyyətimiz, varlığımızın əksidir. Ədibin bütöv yaradıcılığını səciyyələndirən xəlqilik hər şeydən əvvəl yazıçının şifahi xalq ədəbiyyatımızın janrlarından öz əsərlərində yeri gəldikcə yaradıcı şəkildə istifadə etməsi, əsərlərin strukturu, təsvir, təhkiyəsində folklor detalları və dilindən bəhrələnməsidir.” [11, s.155]

Bildiyimiz kimi kral Artur dövrü xanım və kişi yazarlar tərəfindən qələm alınmış ən məşhur mövzulardan biridir. Adətən bu dövr haqqında yazılan kitablar deyiləndə ilk ağıla gələn Qarfild Monmutskinin və Tomas Melorinin kitablarıdır. Xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Meri Styuart da Qarfild Monmutskinin və Tomas Melorinin kitablarından həm ruhlanmış, həm də bəhrələnmişdir. Ədib müsahibələrinin birində Artur pentaloqiyanın yazılma səbəblərindən danışanda deyir: “<...> Qarfild Monmutskinin “Britaniyanın krallarının tarixi” adlı kitabı başlanğıc səbəbi oldu.” [12] Eyni zamanda, Meri Styuart dövrü qələmə alarkən mənbələrədən istifadə haqqın-

da danışarkən qeyd edir ki, “<...> Arturun həyat yoldaşı Qvenivera kimi əsas ənənəvi məqamlara sadıq qalmaqdan başqa tarixi hadisələrin çox hissəsini özüm yaratmışam. Demək olar ki, Merlin haqqında olan bütün hadisələri özüm düşünmüşəm. Meloridə onun haqqında çox az məlumat var <...>” [12]

Meri Styuartın pentaloqiyasında fərqli yanaşmalardan biri də qadın obrazına olan münasibətdir. Yazıçının qadın surətlərini fərdi analiz edərkən hər qadının müsbət, mənfi və ya şeytani surət olmasından asılı olmayaraq gücünü, inadını, istədiyini əldə etməkdən ötrü heç bir sərhəd tanımamasını, yeri gəldikdə zəriflikləri və zəifliklərindən gücü kimi istifadə etməsinin şahidi oluruq. Meri Styuart V-VI əsrlərdə qəbul olunmuş qadın anlayışına olan münasibəti yıxaraq onlara biçilən standart formadan çıxıb şəxsi və fərdi formalarını yaradan və yaratdıran qadın surətləri ilə qarşılaşdırır. Harold Jeremi Herman “Meri Styuartın Merlin trilogiyasındakı qadınlar” məqaləsində qadın surətlərini çox dərindən işləmişdir. O, deyir: “Qadınlar həyatdan sadəcə evlilikdən və uşaqlardan daha çox şey tələb edir və ətrafdakı kişiləri idarə edirlər çünki onlar əksər kişilərdən güclü, ağıllı və iddialıdırlar. Məhz bu qadın anlayışı Styuartın triloqiyasını özünün də mənbə olaraq istifadə etdiyi ilkin Arturian əsərlərindən fərqləndirir.” [13, s.101]

Dövrün standart yaşam şərtlərinə uyğun gəlməyən inadkar və mübariz ruhlu qadınlar bəzi hallarda isə mövcud vəziyyəti qəbul edən itaətkar qadın obrazlarının canlandırması da yazıçıların qadına olan münasibətinin aydın təzahürüdür. Ədiblərin tarixi əsərlərində müsbət qadın qəhrəmanları ilə yanaşı mənfi, eyni zamanda, düşdüyü və ya düşəcəyi ruhi və ya sosial vəziyyətdən xilas olma istəklərinin onlara etdirdiyi xəbis hərəkətlərin də şahidi edir. Yaranan problemlərin özlərinə uyğun həllərini axtaran qadın surətləri də yazıçıların tarixi əsərlərində müxtlif cür həllərini tapır.

Əzizə Cəfərzadənin seçdiyi qadın surətləri də təsadüfi deyil. Sadəcə, onun əsərlərinin qalereyasına baxdığımız zaman biz “Natəvan haqqında hekayələr”də öz xeyirxahlığı ilə sevilən və seçilən, sarayının “Dürrü yekta”sı (“Tək inci”), elin isə “Xan qızı” olan Xurşidbanu Natəvanı, “Vətənə qayıt” romanında Şəbnəm xanım adlı cəsur, mətanətli, xalqın azadlığı yolunda mübarizə aparmağa hər an hazır, əli qılınclı qadın obrazının şahidi oluruq. “Bəla” povestində isə Məhdi-Ülya Şahbanu Xeyrənisə Bəyim əli qılınclı, cəsarətinə sual olunmayan, amma niyyətinin və qisas hissini təkcə fərdi insanların həyatına gətirdiyi bədbəxtlik deyil, eyni zamanda, xalqın birləşməsinə maneə yaradan qadın obrazı nəzərə çarpır. “Bakı-1501” romanında Bixanımından Sultanım xanıma çevrilən ürəkli, cəngavər qadının qalanı qorumağı və strateji həmlələri, bununla yanaşı, şəfqət və mərhəmət hissələrini itir-

məməsi, eyni adlı romanda nəslinin qılıncdan keçirilməsinin şahidi olan, əsir düşən qəbilənin son nümayəndəsi Aytəkinin qısa hissi ilə yaşaması və bunun uğrunda keçdiyi uzun və məşəqqətli yol və digər qadın surətləri də məharətlə təqdim olunur.

“Bələ” povestində dominantlıq edən qadın surəti Məhdi-Ülya Səfəvilər dövlətinin şahı Məhəmməd Xudabəndənin həyat yoldaşdır. Povestdə dekorasiya xarakterli əri yerinə hakimiyyəti Məhdi-Ülya ələ almış və farsyönlü siyasətini sürdürməkdədir. Bununla bağlı yazıçı Məhdi-Ülyanın vəziri və qaynının fikrini belə səsləndirilir: “Elə bil heç özü (Məhdi-Ülya) türkəsilli deyil. Allah səni biz farslara bir göylər hədiyyəsi göndərib.” [14, s.84,85] Onu da qeyd edək ki, Əzizə Cəfərzadə farslaşmanın cücərməsini Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirzənin adı ilə də bağlayır. Ədib yazır: “Dövlət farslaşdı. Əslində, Şah İsmayılın oğlu Sam Mirzə belə fars dilində yazdığı “Tövheyi-Sami” adlı təzkirəsinə atası Şah İsmayıl Xətəinin bircə türkcə şeirini də salmamışdı.” [14, s.124]

1136-cı ildə Atabəy Şəmsəddin Eldəniz tərəfindən əsas qoyulan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti 89 il ərzində mövcud olmuş, 55 il ərzində yüksəlmiş və sonra mütəmadi zəifləmişdir. “Tədqiqatçılar Azərbaycan Atabəylər dövlətinin və onu idarə edən sülalənin tarixini təşəkkül (1136-1160), çiçəklənmə (1161-1191), və tənəzzül (1191-1225) dövrünə bölürlər.” [15, s.258-259] Atabəylər dövlətini daha da quvvətləndirən Məhəmməd Cahən Pəhləvanın qızı “Cəlaliyyə” haqqında olan povestdə məhz Atabəylərin zəifləməyə başladığı dövr işıqlandırılır. Bu güclü qadın hökmdar həmçinin xeyirxahlığı və cəsarəti ilə də seçilir. Bizə əsərdə onun gücünü, böyüklüyünü göstərməyə şərait yaradan Aydoğmuş surətidir ki, vaxtiylə qul olub daha sonra öz mövqeyini möhkəmləndirməyi bacarmışdır. Əfsus ki, əldə etdikləri ilə kifayətlənmək istəməyən Aydoğmuş zamanla Cəlaliyyəyə və hakimiyyətə olan iştahasını artırmışdır. Məhz Aydoğmuşun aldanışı, xəyanəti nəticəsində Cəlaliyyənin bircə oğlu və vəliəhdi Cəlal oğurlanır. Naxçıvanı ələ almaq istəyən Hilat hakimi Hacib Əli oğlunun müqabilində Naxçıvanın tabeçiliyinə keçməsinə istəyir. Cəlaliyyə torpağına, xalqına olan borcunu öz analıq hisslərindən yüksəkdə tutur və oğlunun itkisindən doğan yangısını içində boğur.

XIX əsrin istedadlı, qorxmaz, xeyriyyəçi hökmdarı kimi tarixdə qalan ‘köməksiz’, ‘kimsəsiz’, ‘xəstə’ mənalı ‘Natəvan’ təxəllüsü ilə yazan Xurşidbanu hər cəhətdən yazıçıların marağına səbəb olmuşdur. Real tarixi şəxsiyyətdən bəhrələnən Məmməd Rahim “Natəvan” poemasını, İlyas Əfəndiyev “Natəvan” pyesini qələmə almışdır. Əzizə Cəfərzadə Xurşidbanu haqqında təkcə “Natəvan haqqında hekayələr” kitabında deyil, həm də “Aləmdə səsim

var mənim” romanında da bəhs etmişdir. Romanda Qasım bəy Zakirin nəvəsi Qarabağ şairi Abdullah bəy Asinin Natəvan haqqında yazdığı həcvdə “Beytüs-Səfa” şeir məclisinin üzvləri tərəfindən çox hiddətlə qarşılınmasını canlandırılır. Patriarxal dövr hesab edə biləcəyimiz XIX əsrdə ziyalı, imkanlı, düşüncələrində dövrü qabaqlayan qadın olmaq və istədiklərini həyata keçirə bilmə bacarığı bir çox insanlar tərəfindən xoş qarşılınmırdı. Romanda həm həcvi yazan, həm də onu yayanlara qarşı münasibət sərt idi. “Bu həcv “Beytüs-Səfa” üzvlərinin hörmət etdiyi bir şair, öz həmvətənlərinə olmanın yaxşılıqlar edən bir qadın haqqında yazılmışdı. Hamı onun xeyriyyə işlərinə bələd idi. Onun uzaq yerdən doğma şəhərinə su çəkdirməsi, füqərəyə ehsanlar etməsi, Bakıdan Bibi-Heybətə yol saldırması xəbəri dolaşırdı, incə, qəlb ovlayan qəzəlləri dillər əzbəri olmuşdu. Odur ki, belə bir insana yazılan həcv şairləri qəlbədən yaralamış, elə bil hamısını birlikdə təhqir etmişdi.” [16, s.175]

Meri Styuartın pentaloqiyasında da əsas qadın surətlərindən biri İqreyndir. Əzizə Cəfərzadnin qəhrəmanından fərqli olaraq İqreyn hisslərini öhdəliklərindən daha üstün tutması ilə fərqlənir. Kişilər silahla istədiklərinə sahib olduqları halda qadınlar da ağılı, hiyləsi və cazibəsindən silah kimi istifadə edirdilər. Pentalogiyada qurban halında olan qadın tapmaq demək olar ki, mümkün deyil. Romanlarda öz vəziyyətindən və tutduğu mövqedən maksimum səviyyədə istifadə etməyi bacaran qadın surətləri öz əksini tapır. Harold Jeremi Herman məqaləsində deyir: “Merlin və Uter tərəfindən aldadılan, heçnədən şübhələnməyən, zəif olan Qarfiled və Melorinin qələmə aldığı İqreyndən fərqli olaraq Meri Styuartın İqreyni qürurlu, iradəli, siyasi baxımdan zəkali, ağıllı bir qadındır.” [13, s.103]

Meri Styuartın pentalogiyasında, eyni zamanda, mənfi surətlər olan Morqauza və Morqana da təsvir olunmuşdur. Bu qadınlar xəyanəti, günahı rahatlıqla, bir göz qırpımında həyata keçirməyi bilən xəbis insanlar kimi təqdim olunur. Eyni zamanda, Qveniveranın sevdiyi adama olan hissləri və həyat yoldaşı Artura olan mənəvi borcu da təsvir olunur. Merlinin anası Niniananın həm oğlunu, həm də sevdiyi adamı qorumaqdan otrü yaratdığı mif nəticəsində oğlu Merlindən özünü uzaqlaşdırması, ona olan soyuq münasibətinin də şahidi oluruq. Meri Styuart Merlinin qadın anlayışı haqqında dilindən işlətdiyi ifadələr də çox böyük marağa səbəb olur. “Qadınlar məni daim təəccübləndirirlər. Mənim kimi qeyri-adi gücə sahib olanlar belə onların düşüncələrini oxumaqa qadir deyil. Kübar (hersoqinya) və ya satılan qadın olmasından asılı olmayaraq aldatmaqdan otrü onların xüsusi təlimlərə ehtiyacları yoxdur. Eyni vəziyyəti daim qorxu içində yaşayan qullara və

canlarını xilas etməkdən ötrü instiktiv şəkil dəyişən heyvanlara da aid etmək olar.” [17, s.350]

Əzizə Cəfərzadə yeri gələndə sadə, ehtiyac zamanı quvvətli cəngavər, daim vətəninə sadıq və etibarlı hökmdar, bircə qızının yağı əlinə düşməməsi üçün yanar evə onunla girən ana və bir çox müsbət cəhətləri özündə ehtiva edən Azərbaycan qadınlarının təbiətən olan həm zehni, həm də ruhi gücünü insanlara göstərmişdir. Meri Styuart isə pentaloqiya baş qəhrəmanı Merlinə sirr qalan və heyranlıq qarışıq qorxu hissi yaradan qadınlardan bəhs etmişdir. Əsərdəki qadınlar öz mənlərini əsas götürən, ehtiraslı, qüvvətli, hər vəziyyətdən çıxış yolunu tez tapan iti ağıllı, yeri gəldikdə, “təhlükəli” obrazlardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Anne Commire. Something about the author. Volume 12, Gale Research, Detroit, Mich. 1977, p.276
2. Əzizə Cəfərzadə “Yurd yeri” verlişi <https://www.youtube.com/watch?v=-kDY7oGbCoXc>
3. Pilot olmaq istəyən yazıçı – Əzizə xanım Cəfərzadə <https://buta.ws/news/42983>
4. Off The Page - Mary Stewart https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=CBm_kyaPh4I&feature=emb_logo
5. Asifə Telmanqızı. Əzizə Cəfərzadənin bədii dünyası (monografiya) Bakı: “Azərnəşr”, 2002, 122 səh.
6. Jeffrey W.Hunter, Timothy J.White, Contemporary Literary Criticism, Vol. 117 “The Gale Group”, 1999, p.508
7. Patti Perret, Terri Windling. The Faces of Fantasy, New York:TOR, 1996, p. 237
8. Золотцев Ст. ...От лица чародея//Лит. обозрение. М., 1985, № 8, с.66-68.
9. Анисимов. А.Б. Философия истории и жанровый синтетизм артуровской пенталогии Мэри Стюарт: (дисс. ... к филол. наук) Якутск, 2007, 219 с.
10. Əzizə Cəfərzadə. Aləmdə səsim var mənim. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 429 səh.
11. Folklor və yazılı ədəbiyyat, II kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 224 səh.
12. <https://d.lib.rochester.edu/camelot/text/interview-with-mary-stewart>
13. Harold J. Herman. The Women in Mary Stewart’s Merlin Trilogy. Arthurian Interpretations. Vol.15, No.2, (Spring 1984), pp. 101-114
14. Əzizə Cəfərzadə. Bəla. Bakı: XAN nəşriyyatı, 2016, 128 səh.
15. İ.B.Məmmədov, R.Ə.Rzayev, R.Ş.Quliyev. Azərbaycanda dövlətşilik ənənələrinin bərpası və yeni müstəqil feodal dövlətlərinin yaranması (IX-XII əsrlər) mövzusunda mühazirənin aparılmasına dair metodik tövsiyələr //Tarix və onun problemləri, №1, 2010, 255-260 səh.
16. Əzizə Cəfərzadə. Aləmdə səsim var mənim. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 429 səh.
17. Mary Stewart. The Crystal Cave. Fawcett Crest. New York, 1989, p:384

Vusala Nəbiyeva

Summary

**Women images in Azerbaijani and English historical prose of the XX century
(Based on the works of Aziza Jafarzadeh and Mary Stewart)**

This article is a comparative typological analysis of female images in Azerbaijani and English historical prose of the 20th century, based on the works of Aziza Jafarzade and Mary Stewart. The views of writers on female images are distinguished by originality and greatness. Writers, using their artistic imagination, highlight the images of women who do not fit into this historical environment, their human qualities, as well as their attitude to events around them, finding a way out of difficult situations. The created images of Aziza Jafarzade are individual and reflect the natural, mental, physical and spiritual strength of Azerbaijani women, who, if necessary, could appear as knights, strong towards the hardships and have many positive features. In "Arthur's Pentagon" by Mary Stewart, female characters, although not the main ones, are strong and decisive women who confidently declare their existence. It should be noted that writers have created an entire era, a whole new world in which women play far from a secondary role.

Вюсаля Набиева

Резюме

**Женские образы в азербайджанской и английской исторической прозе
XX века (на примере творчества Азизы Джафарзаде и Мэри Стюарт)**

Данная статья представляет собой сравнительно-типологический анализ женских образов в азербайджанской и английской исторической прозе XX века – на материале творчества Азизы Джафарзаде и Мэри Стюарт. Взгляды писателей на женские образы отличаются оригинальностью и величием. Писатели, используя свое художественное воображение, выделяют образы женщин, которые не вписываются в данную историческую среду, их человеческие качества, а также их отношение к событиям вокруг них, находя путь из сложных ситуаций. Созданные образы Азизы Джафарзаде индивидуальны и отражают природную, умственную, физическую и духовную силу азербайджанских женщин, которые в случае необходимости становятся простыми рыцарями, сильными в трудные времена и имеют много положительных черт. В «Пентагоне Артура» Мэри Стюарт женские персонажи хоть и не главные, но это сильные и решительные женщины, уверенно заявляющие о своем существовании. Можно даже сказать, что писатели создали целую эпоху, целый новый мир, в котором женщины играют далеко не второстепенную роль.

Rəyçi: fil.f.d. Faiq Şahbazlı

Redaksiyaya daxil olub: 10.06.2020